

AZƏRBAYCAN-ÖZBƏK ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN YENİ MƏRHƏLƏSİ

(filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Almaz Ülvinin "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında özbək klassiklərinin yaradıcılığı" əsəri haqqında)

Azərbaycan və özbək xalqlarının qədimdən özlərinəməxsus zəngin ədəbi - mədəni əlaqələri vardır. Tarixi vərəqlədikcə, onların tarixi birliyinin, dostluq və qardaşlığının əski köklərə malik olduğu aydın görünür.

Çoxəsərlik mədəni əlaqələr içərisində ədəbi əlaqələrin yeri də qədimlərə gedib çıxır. Folklor əlaqələrindən baş alıb gələn qarşılıqlı təsir və zənginləşmələrlə yanaşı oxşar həyat və yaşam tərzinə, dil birliyinə malik olan bu xalqlar arasındakı ədəbi əlaqələr müxtəlif dövrlərdə davam və inkişaf edərək günümüzdə gəlib çatmış, bu gün də ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzindədir.

Ötən yüzillikdə iki qardaş xalqın ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi sahəsində az iş görülməmişdir. Nizami və Nəvai, Nizami və Füzuli, bütövlükdə isə orta əsr özbək klassik poeziyası, iki xalqın zəngin folklor yaradıcılığı, eləcə də ədəbi əlaqələrin sonrakı dövrlərdəki başlıca problemləri və istiqamətləri barədə dəyərli tədqiqatlar aparılmış. Azərbaycan, rus və özbək dillərində monoqrafiyalar nəşr edilmişdir.

Yaxşı cəhətdir ki, ədəbi əlaqələr Azərbaycan ədəbiyyatşünasları kimi özbək tədqiqatçılarının da daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Özbəkistanda Vahid Abdullayev, Vahid Zahidov, Həsən-xoca Məhəmmədxocayev, Hadi Zərifov, Tura Mirzayev, Natan Mallayev, Tolqun Rəsulov, Akif Bağırov, Yaşar Qasimov, Ənvər Cabbarov kimi tədqiqatçılar, görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünasları Həmid Araslı, Mirzəağa Quluzadə, Cənnət Nağıyeva, Qulam-hüseyn Əliyev və başqalarının ədəbi əlaqələrimizi öyrənmək sahəsində gördükləri böyük işlərə dəyərli töhfələr vermişlər.

Ədəbi əlaqələrimizin öyrənilməsi bu gün də davam etdirilir. İstedadlı tədqiqatçı Almaz Ülvinin doktorluq müdafiəsi üçün təqdim edilmiş monoqrafiyası buna yaxşı nümunədir.

İlk öncə deyim ki, müəllif təqdim etdiyi araşdırmada orijinal bir tədqiqat yolu seçmiş, sələflərini təkrar etməmiş, yeri gəldikcə, onların elmi-nəzəri mülahizələrinə istinad etməklə iki xalqın ədəbi əlaqələrinin tarixi inkişaf prinsipləri və istiqamətləri barədəki elmi baxışlarını maraqlı təhlil kontekstində təqdim edə bilmişdir.

Giriş, beş fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan monoqrafiya işi maraqlı struktura malik olub, ədəbi əlaqələrin müxtəlif dövrləri və problemlərini araşdırmağa imkan verir. Onların dünəni, bu günü ilə bağlı zəngin materialı əhatə edir.

Hər fəsli müxtəlif yarım bölmələrdən ibarət olan monoqrafiya işinin birinci fəslində iddiaçı Azərbaycan-özbək (cığatay) ədəbi əlaqələrinin təşəkkülü barədə ətraflı məlumat verir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında özbək folkloru barədə aparılan tədqiqatları xatırladır, özbək klassik ədəbiyyatının, xüsusilə Əlişir Nəvai irsinin milli ədəbiyyatşünaslığımızda öyrənilmə çevrəsi və nəhayət, özbək ədəbiyyatşünaslığında Nizami, Nəsimi və Füzuli ənənələri ilə bağlı problemləri nəzərdən keçirir, görülmüş işləri dəyərləndirir.

Monoqrafiyanın ikinci fəslində tədqiq edilən mövzu ilə bağlı müxtəlif yarım bölmələrdə mühüm problemlər – xüsusilə XVI-XIX əsrlər özbək (cığatay) poeziyasında müştərək ədəbi meyllər, XX əsr özbək satirik poeziyasının – cədid - cığatay poeziyasının yaranmasına “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin təsiri, bu dövrün klassiklərinin – Çolpan, Qafur Qulam və Zülfüyyə lirikasının formalaşmasına təsir göstərən amillər və ənənələr, eləcə də həmin illərdə özbək poeziyasına Azərbaycan şeirinin, xüsusilə Səməd Vurğun yaradıcılığının təsiri maraqlı və ətraflı şəkildə təhlil olunur.

Fəsil həmin illərdə özbək poetik nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, özbək şeirinin mövzu, məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə yekunlaşır. Bu təhlildə tədqiqatçının qarşılıqlı təsir və zənginləşmə prosesinin iki xalqın yaradıcılığında önə çəkməsi, xüsusilə də Səməd Vurğun şeirinin nüfuzedici təsirinin araşdırılması əhəmiyyətlidir.

Monoqrafiya işinin nəzəri cəhətdən dolğun, daha geniş, zəngin elmi və ədəbi materialı əhatə edən üçüncü fəslində özbək nəsrinin tarixi inkişaf yolu araşdırılır. Burada da nəsrin yaranma dövrü, özbək nəsrinin ilk nümunələri, onların mövzu və məzmun dəyərləri barədə ədəbiyyatşünaslığımız üçün yeni və əhəmiyyətli mülahizələr irəli sürülür.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, özbək nəsrinə barədə ümumi məlumatdan sonra 40-cı illərdən sonra yaranmağa başlayan özbək nəsrinə barədə iddiaçının mülahizələri yeni və orijinaldır.

Müəllif o fikrində tamamilə haqlıdır ki, bu dövr özbək nəsrində özünü göstərən forma, məzmun və sənətkarlıq baxımından kamillik bütövlükdə yeni dövr özbək nəsrinin yüksəlişi ilə bağlı olub Azərbaycan nəsrinə ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə, onun nüfuzedicisi təsiri altında meydana gəlmişdir.

Tədqiqatçı özbək tarixi romanının formalaşmasında Azərbaycan tarixi romanlarının təsiri məsələsini də kifayət qədər inandırıcı nəzəri mülahizələrlə əsaslandırır. O, bu fəsilə Şərəf Rəşidovun yaradıcılığı barədə müasir özbək ədəbiyyatşünaslığında birmənalı olmayan müddəalara obyektiv və ədalətli mövqeyi də diqqətçəkəndir.

Sövetlər dönəmində özbək xalqının milli mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamaq, ədəbi mədəni əlaqələri genişləndirmək, müasir dövr özbək nəsrini inkişaf etdirmək sahəsində böyük xidmətləri olan Şərəf Rəşidovun imperiya ideoloqlarının qəzəbinə tuş gəlməsi onun ədəbi yaradıcılığı üzərinə kölgə salmağa təbii ki, heç bir əsas vermir. Ədib bütün zamanlarda öz xalqının oğlu olaraq qalmış, onun özbək nəsrinin inkişafındakı tarixi xidmətlərinin obyektiv dəyərləndirilməsinə bu gün böyük ehtiyac vardır.

Monoqrafiya işində realist özbək nəsrinin meydana gəlməsi və inkişafı problemlərinin də tədqiqatçının diqqət mərkəzində saxlanması və bu barədəki mülahizələri ilə elmi nəzəri fikri zənginləşdirməyə cəhd göstərməsi də təqdir edilməlidir. Bu fəsilə eyni zamanda realist nəsrin görkəmli nümayəndələri olan Abdulla Qədinin, Abdulla Qəhharın yaradıcılığı geniş şəkildə təhlil edilib dəyərləndirilir və onlar ədəbi əlaqələrimizin maraqlı şəxsiyyətləri kimi təqdim edilir.

Monoqrafiyanın dördüncü fəslində ədəbi əlaqələrin daha aktual bir probleminə - "Özbək dramaturgiyası: ədəbi ənənələr və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi məsələləri" nə həsr edilmişdir. Burada tədqiqatçı bəzi hallarda problemin ümumi çərçivəsindən kənara çıxsa da, XX əsr özbək ədəbiyyatında dram janrının yaşadığı yeni meylləri və onun ümumi inkişafının başlıca xüsusiyyətlərini tədqiqata cəlb edə bilmişdir.

Əslində Həmzə Həkimzadə Niyazi, Maqsud Şeyxzadə dramaturgiyasının ədəbi əlaqələr müstəvisində dəyərləndirilməsi bütövlükdə qənaətbəxş olduğu kimi, özbək dramaturgiyasında faciə janrı, onun inkişaf özünəməxsusluğu və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında kifayət qədər diqqət mərkəzində olması barədəki mülahizələri nəzəri baxımdan öz əsaslılığı ilə diqqəti çəkir.

Nəhayət, monoqrafiya "Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin yeni dövrü" adlı sonuncu yığcam - beşinci fəsilə yekunlaşır. Burada Almaz Ülvi ötən əsrin sonunda ədəbi əlaqələrin genişlənməsi və inkişafı prosesində özünü güclü şəkildə göstərən azadlıq - istiqlal ideali barədə söz açır, qardaş xalqların ədəbi əlaqələrinin tanınmış tədqiqatçısı xalq şairi, istiqlal nəğməkarı Xəlil Rza Ulutürkü özbək ədəbiyyatı ilə bağlayan əlaqələrdən, onun istiqlal məfkurəsindən, eləcə də qardaş xalqların ədəbiyyatında özünü göstərən ədəbi cərəyanlardan, yeni təmayüllərdən söz açır.

Monoqrafiya işi əldə edilən qənaətlərin ümumiləşdirildiyi nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı ilə yekunlaşır.

Bütövlükdə, Almaz Ülvi "XX Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında özbək klassiklərinin yaradıcılığı" mövzusunda (filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün müdafiəyə təqdim etdiyi) monoqrafiyası ədəbi əlaqələrin yaranmasından başlamış günümüzə qədərki dövrünü tədqiq etmək kimi çətin və mürəkkəb bir vəzifəni qarşısına məqsəd qoymuş, bu əlaqələrin həm poeziya, həm nəsr, həm də dramaturgiyanın inkişafı istiqamətləri və problemləri cəvresində araşdırmağa çalışmışdır.

Bunun üçün iddiaçı hər iki xalqın zəngin elmi-nəzəri tədqiqat materialını, çoxəsrlik ədəbi nümunələri araşdırmalı, öyrənməli, müqayisə etməli və ədəbi əlaqələrin başlıca inkişaf istiqamətlərini şərtləndirən qənaətlərini ümumiləşdirməli idi.

Monoqrafiyanın elmi-nəzəri səviyyəsi yüksəkdir. Araşdırmadan görü-nür ki, iddiaçı hər iki xalqın ədəbi materiallarına, onları öyrənən elmi-nəzəri tədqiqatlara yaxşı bələddir. Əlaqələr barədə deyilmiş fikirləri təkrarlamaqdan qaçır, elmi-nəzəri fikri özünə-məxsus yeni şəkildə davam etdirir. Elmi polemikalara meyillidir, mülahizələrində faktlara söykənir, yüksək diskussiya mədəniyyətinə malikdir. Fikirlərində ardıcıldır, dili sadə və aydındır.

Ümumfiloloji nəzəri fikrə yaxşı bələddir, mənbələrlə işləməkdə dəqiq və səliqəlidir, mülahizələri məntiqli və inandırıcıdır. Tədqiqat işində səriştəlidir, ümumnəzəri bilik səviyyəsi genişdir.

Bir daha vurğulamaq istəyirəm ki, bu işin öhdəsindən gəlmək tədqiqatçıdan ağır zəhmət və qətiyyət tələb etdiyi kimi həm də böyük elmi məsuliyyət istəyirdi. İndi demək olar ki, Almaz Ülvi (Almaz Binnətova) qarşısına çıxan bütün çətinliklərin öhdəsindən gələ bilmiş, Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbi əlaqələrinin geniş dövrünün zəngin problemlərini əks etdirən dəyərli tədqiqat işi ilə ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirmişdir.